

Večerka, Radoslav

Přísudkové participium samostatné

In: Večerka, Radoslav. *Syntax aktivních participií v staroslověnině*. Vyd. 1.
Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961, pp. 93-98

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119224>

Access Date: 09. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PPs a PPt může mít někdy i samo, bez spojení se slovesem *byti*, funkci úplného přísudku dvojčlenných vět.

Dokladů tohoto druhu není však v stsl. mnoho, jsou jen řídké, ojedinělé. Kromě toho při poměrně nevýrazné rozčleněnosti projevů a při nevypracovanosti grafických prostředků signalizujících pauzy a intonační organizaci vět v textu památek je často velmi obtížné rozhodnout, jde-li v jednotlivých dokladech o participium s funkcí vskutku samostatného přísudku, nebo má-li takové participium nějaký těsnější syntaktický vztah k okolnímu kontextu, takže by pak vlastně představovalo participium s funkcí přechodníku (stejnopodmětného nebo různopodmětného vzhledem k větě, jejímž je členem) nebo participium se slovesem *byti* apod.

Není proto divu, že dosavadní názory na samostatná přísudková participia v staroslověnětině jsou navzájem zcela protichůdné. Na jedné straně se přísudkovým participiím upírá zcela domovské právo v jazykovém systému staroslověnětiny a jednotlivé doklady s ním se považují za chyby nebo nedopatření, přepsání, napodobeninu řečtiny apod.¹ Na druhé straně se naopak pokládají za zcela běžný prostředek domácí.²

Některé příklady, v nichž by bylo možno chápat stsl. participia přísudkově: *i bě anna prorociča. dъšti januileva. otъ kolěna sūrova. si zamaterěvъši. vъ dъnechъ mnodzěchъ. živъši sъ možemъ 7 lět. otъ děvъstva svoego. i ta vъdova do osmi desetъ. i čtyry lět* L 2.36—37 Z, M, A, S *αὐτῆ προφειηκῶν ἐν ἡμέραις πολλαῖς, ζήσασα μετὰ*

¹ Srov. např. A. Marguliés, *D. altksl. Cod. Supr.* 140; nebo G. Angelowa, *Ptzip.* 4.

² Tak např. A. G. Rudnev (ČSJLD SSSR 1, 1956, č. 1, 27—28). Poznamenejme však, že v řadě dokladů, které uvádí na str. 28, jsou vedle samostatných přísudkových participií také participia se slovesem *byti* a participia po relativěch a interrogativech. Kromě toho jsou tu uvedeny i doklady, které za příklady přísudkových participií pokládat nelze, např. *i rastaaavъ sę ledъ bystъ voda topla* Supr 78.1; v něm je *voda* v druhé části věty jmennou částí přísudku, který má stejný podmět jako participium *rastaaavъ sę*, totiž *ledъ*; tedy *ledъ bystъ voda topla* = „led se stal teplou vodou“; *rastaaavъ sę* pak stojí u této věty ve funkci přechodníkového určení — „rozpustiv se, stal se teplou vodou“. Nebo participium *trъpe*, které R. pokládá za přísudkové v dokladě *ne tъ bo estъ trъpělivъ iže trěbovanii nedomatъ. vъ imějei obilije. ti vъ stradanii trъpe* Supr 92.28, má ve skutečnosti stejnou funkci jako *imějei*, tj. (substantivizovaně) podmětovou (a je v tvaru jmenném, následující po participiu v tvaru složeném). Bude patrně nutno škrtnout i některé další doklady, které sice v podobě citované Rudněvem vypadají vskutku jako samostatné participiální přísudky, u nichž však širší kontext ukazuje, že by je bylo možno chápat spíš přechodníkově k stejnopodmětnému verbu finitu stojícímu v blízkém sousedství.

ἀνδρὸς ἔτη ἑπτὰ ἀπὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς — Kral byla také Anna prorokyně, dcera Fanuelova z pokolení Aser. Ta se byla zstarala ve dnech mnohých, a živa byla s mužem svým sedm let od panenství svého. A ta vdova (byla, mající) let okolo osmdesáti a čtyř; tvorje milostynjo гр. i sqдъbo вьсѣмъ обидимымъ PsSin 102.6 ποιῶν ἐλεημοσύνας ὁ κύριος καὶ κρίμα πᾶσι τοῖς ἀδικουμένοις — Kral činí, což spravedlivého jest; i br̄ naše miluets. chranje mladenceje гр. směřichъ sje i spe nje PsSin 114.4—5 καὶ ὁ θεὸς ἡμῶν ἐλεᾷ. φυλάσσων τὰ νήπια ὁ κύριος — Kral Bůh náš (jest) lítostivý. Ostřihá sprostných Hospodin; znuzen jsem byl a spomohl mi; i se naprasno šumъ i gromъ sъ nebese mnogami mlěnjami oblaci dvižešte se plъni ogně Supr 6.14—17 καὶ ἰδοὺ ἄφνω ἤχος βροντῆς σὸν πολλαῖς ἀστραπαῖς ἐγένετο ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ γεφέλαι ὠράθησαν κινούμεναι καὶ γέμουσαι πυρός.³

Možnost přísudkové interpretace podporují v některých dokladech z evangelních kodexů varianty, v nichž proti participiím stojí určité tvary slovesné, srov. např. *ne bōdēte ἔκο ὑποκριτῖ. sētujōšte. prosmraždajōšte bo lica svojē. da bišē sē avili ἔκοmъ postēšte*. Mt 6.16 Z, S × *prosmraždajōtъ* M, A *ἀφανίζουσι γὰρ τὰ πρόσωπα αὐτῶν; privedoste oslę i žrěbę i vъzložisę vъrchu rizy svoje. i vъsědъ vъrchu ichъ. mnogi že narodī postъlašę rizy svoę na pōti* Mt 21.7—8 S × *vъsěde* Z_o, M, A *καὶ ἐπεκἀθισεν ἐπάνω αὐτῶν; i sēdъ is. přemo gazofilakioni. viděvъ kako narodъ. mešetъ mēdъ vъ gazofilakijr. i mnogi bogatii. vъmētaachr mnogaē. i prišdъdъši edina vъdovica uboga. vъvъrže dъvę lep̄tę* Mc 12.41 Z × *viděašę* M *καὶ καθίσας κατέναντι τοῦ γαζοφυλακίου ἐθεώρει; b̄ys že naležęštju emъ narodu. da bę slyšali slovo b̄žie. i tъ bę stoję pri ezerě denisaretъscē. i viděvъ dъva korabica. stojęšta pri ezerě. rybari že. ošdъšę otъ něju. plakaachr mržę* L 5.1—2 Z, M × *i vidē* A *καὶ εἶδεν πλοιαρία δύο — Kral stalo se pak, když se zástup na něj valil, aby slyšeli slovo Boží, že on stál podle jezera Genezaretského. I užeł dvě lodí, any stojí u jezera; bę že vъ dъne učę vъ crkъve. a noštijr udvarěašę sę ischodę vъ gorę. naricaemēi eleonъ. i vsi ljudъe iz utra prichodęšte kъ němu vъ crkъkovъ poslušatъ ego* L 21.37—38 Z × *prichoždaachr* M *καὶ πᾶς ὁ λαὸς ὠρθριζεν πρὸς αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ; ni li ty boiši sę b̄a. ἔκο vъ tomъžde osqždenii esi. i vę ubo vъ pravьdō. dostoināē bo. ēže dělachovē. vъspriemlevē. a sъ ničesože zila sъtvorъ* L 23.40—41 A × *ne sъtvori* Z, M, A (na jiném místě) *οὕτως δὲ οὐδὲν ἄτοπον ἔπραξεν*.

116 Ani při poměrné řídkosti užití není nutno spatřovat v stsl. dokladech s přísudkovým participiem překladatelský kalk nebo písarskou chybu apod. Na domácí,

³ V tomto posledním dokladě např. by sice mohlo jít i o překladatelskou chybu, o vynechání přísudku „byly viděny“, na který ukazuje řecká předloha a na němž by pak bylo závislé i participium. Pokládám však za pravděpodobnější, že tu má v slovanském textu participium přísudkovou platnost samo. Dobře by tak jakožto nominální přísudek zapadalo i stylisticky do celého kontextu, uvozeného interjekcí a vyjadřujícího i dalšími nominálními přísudky skutečnost nenadálou a vzrušující. Kromě toho citované řecké znění není doslovně přeloženo ani v ostatní

organické zapojení tohoto prostředku do systému stsl. jazyka ukazují už i jeho souvislosti s jinými stsl. výrazovými prostředky. Uvážíme-li, že stsl. participia byla po stránce slovně druhové (slovesná) adjektiva, která se objevovala ve všech funkcích jako pravá adjektiva, např. i ve funkci shodného přívlastku (viz §§ 29–47), dobře pochopíme jejich užití ve funkci přísudku: byl by to po stránce syntaktické týž (adjektivně) jmenný přísudek, který je poměrně dobře doložen s adjektivy vlastními. Doklady jako např. citovaný už *tvóriję miłostynję gę* vykládám pak „Pán (jest) tvořící (= tvoří) milosrdenství“, tj. týmž způsobem, jako adjektivní přísudek ve větách typu *miłostiwę gę i prawǫdenę* PsSin 114.4 — „Pán (jest) milosrdný a spravedlivý“, nebo participiální (trpný) přísudek ve větách jako *i abie izide umtry. obęzanę nogama i rokama ukroemę. i lice ego obęzanę ubrusomę* J 11.44 Z — „a tvář jeho (byla) ovázána ...“.

Podporou tohoto výkladu je pozoruhodná varianta z evangelíí, v níž proti ostatním kodexům s pouhým participiem (které by bylo možno chápat přísudkově) stojí v M participium s určitým tvarem slovesa *byti*, srov. *i se žena dčhъ imqšti nedqžęnъ. 18 lét. i bě slqka. i ne mogqšti vřskloniti se otręqdъ. uzvęřę že ję is prigłasi* L 13.11–12 Z, *i se žena dčhъ imqšti. nedqženъ 18 lét. i bě slqka. ne mogqšti vřskloniti se otręqdъ* A, *i se žena imqšti dčhъ nedqžęnъ. jaže bě osmi na desęte létъ. i ta slqka. i otręqdъ ne mogqšti vřskloniti se* S × *i se žena bęaše dčhъ imqšti nedqženъ. 18 létъ. i bě slqka. i ne mogqšti se vřskloniti otręqdъ* M *καὶ ἰδοὺ γυνή (ἦν) πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας ἕτη δέκα ὀκτώ, καὶ ἦν σύγκλιπτοῦσα καὶ μὴ δυναμένη ἀνακύψαι εἰς τὸ παντελές*. Toto různočtení je patrně vyvoláno příklonem k různým variantám řecké předlohy. Ale i tak je tímto střídáním doložena syntaktická synonymita známá jinak dobře právě u adjektiv ve funkci přísudku, a to jednak prostě jmenného, jednak sponově jmenného.

A podobně jako může mít přísudkovou funkci participium se slovně druhovou platností adjektivní, vystupuje někdy ve funkci samostatného přísudku i participium substantivizované (v tvaru složeném), srov. např. *ęko t-y-stręgoi nję iřtręva wpręvanę moe otrъ šosęcy materi moeję* PsSin 21.10 *ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐκπάσας με ἐκ γαστρός* (viz též výše § 6). Doklady tohoto druhu umožňují také lepší pochopení participií jmenných jako přísudku adjektivního.

Ne bez významu pro posouzení povahy přísudkových participií jsou dále poměry překladatelské, i když poměrně malý počet dokladů s tímto participiem nedovoluje dělat obecnější závěry.

117

části rozebíraného dokladu, takže je pravděpodobné, že nepředstavuje přímou předlohu stsl. textu, nebo představuje-li ji, že právě toto místo pojal překladatel volněji, s větší mírou výrazové expresivnosti.

Stsl. přísudkové participium je většinou překladem participia řeckého. Doklady s přísudkovým participiem v staroslověnštině za jiný prostředek řecký jsou dosvědčeny jen ojedinele a jsou nejisté, srov. např. *pomoleštju mi se. gvi i bu. sčlězъ otъ nbse adlъ sedmъ. da otъženqъ vse zъlo. i vsjъ zъlobq. i gā gadovъ. i vse eže obiditъ vina. i nivъ i vrotogrady* Euch 59a 9—14 *κατηλθον εκ του οδρανου επτα αγγελου* (podle Frčka prý chybně místo *sčlěze* nebo *sčlězq*).

V odborné literatuře se v této souvislosti uvádějí ještě dva jiné doklady, ale nepřáve. Je to jednak verš *stvorilъ esi sqdъ moi. prvjъ mojъ. sčdъ na prěslě sqdъjei pravъdq* PsSin 9.5; Severjanov čte v edici PsSin v pozn. pod čarou *sčdъ* a s odkazem na jeho poznámku uvádí tento doklad jako „samostatné participium“ za řecké verbum finitum G. Angelovová (*Ptzip.* 45). Podle celého kontextu má zde však participium spíše funkci přechodníkového určení. Další doklad (z Ostr) s vazbou „absolutního nominativu“ (v daném případě samostatného přísudku) uvádí Forssmann (*Übertragung* 19): *togda pilatъ povelěnъ dati tělo iūsovo* Mt 27.58 *τότε ο Πιλᾶτος ἐκέλευσεν ἀποδοθῆναι τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ*; totéž místo však čtou Jagić v edici M a Kurz v edici A jinak, chápající *vъ* jako předponu následujícího slovesa, nikoli jako participiální koncovku slovesa *povelěti*, tedy *povelě vъdati* (v Z zní toto místo poněkud jinak: *pilatъ že povelě tělo iъvo dati*, v S pak vůbec chybí).

Jsou naopak dosvědčeny i doklady se stsl. určitým tvarem slovesným za řecké samostatné participium, srov. např. *strachъ gnъ přčistъ přčbyvaetъ vъ věku* PsSin 18.10 *ὁ φόβος κυρίου ἀγνός διαμένων εἰς αἰῶνα* (Angelowa, *Ptzip.* 5); *po istině i nyhja kamenije sveto valjajetъ se* Supr 294.29—295.1 *ἀληθῶς καὶ νῦν λίθοι ἄγιοι κολιῶντες* (Margulíes, *D. altksl. Cod. Supr.* 140).

118 Ústrojnost stsl. přísudkového participia se dále potvrzuje též v aspektu srovnávacím existencí tohoto prostředku i v jiných slovanských jazycích.

Některé doklady jsou v památkách csl., např. v ŽK, kap. 16 *to kako vy se ne stydíte, tri jazyky tokmo mněšte, a pročimъ vsēmъ jazykomъ i plemenomъ slěpymъ velěšte byti i gluchym? Skažite mi, boga tvorěšte nemoštna, jako ne mogušta sego dati, ili zavistliva, ne chotěštъ dati? My že mnogy rody znaemъ, knigy umějušta i bogu slavu vъzdajušta* (Lavrov, *Materialy* 30); srov. nč. překlad Vašičův: „Povězte mi, pokládáte Boha za bezmocného, jako by toho nemohl dáti, či za závistivého, jako by nechtěl?“ (*Na úsvitu křesťanství* 39). Viz ještě např. *boleslavъ že pomenuwseъ kъ bgu so plačemъ i so vъzdychaniemъ glę. bže pomozi mi* VáclMin (Vajs, *Sborník* 28; Vajsův překlad: „Boleslav pak rozpomenul se na Boha s pláčem a vzdycháním řka: »Bože, pomozíž mně«); *sa že ne verova na na bā v'zložъ sie* (var. *na bā upvaše ne biti sie*) VáclCharv (Vajs, *Sborník* 40; Vajsův překlad: „on však tomu neuvěřil, ale vložil věc na Boha“).

Podobné doklady jsou dále známy i v staré polštině, srov. např. *tedy przykazawszy im anioł, aby sie nie wrocili* (*Gram. zbior.* 358). Zejména hojně byly však zaznamenány

v starším písemnictví východoslovanském. Větší množství jich uvádí už z nejstarších památek ruských A. S. Mel'ničuk, např. *tače tomu zvrjašču i čjudjaščusja o tomъ, i se ino čjudo javljašesja tomu: plamenъ velikъ zělo ot vьrъcha c(ъ)rk(ъ)vъnaago'išьdъ i akы komara stvorivъsja, přeide na drugyи chьlъmъ* Ž. Feod. Peč. (Slov'janské movoznavstvo I, Kyjiv 1958, 107). V ukrajinských listinách 14.—15. stol. zjišťuje jejich existenci Kolomijcová, např. *a takě žь того isnogo Stecka vojevodu chotečji osobnoju mlstьju utěšiti; aby namъ potomъ tymъ gotověi i věrněi služilъ i ego děti i naměstkove kto po nemъ budetъ* (Trudy fil. fak. ChDU 6, Charkiv 1958, 203). Z mladších památek staroruských (z druhé poloviny 16. stol.) sebral také celou řadu podobných dokladů S. D. Nikiforov, např. *zlata že i srebra rataeve nedoumejušče otkuda pritjažati* Ppavitel'nica 194; *mnogaždy na ratech smertnye rany vьzloživše nanъ* Kazan. let. 293. (Glagol 243—246).

Dodnes konečně existují podobné obraty v některých nářečích běloruských a ruských, srov. např. bělorus. nář. *tej narod usnuvši* (= usnul) (Karskij, *Belorusy II.3* 78) nebo rus. nář. *naš most slomivšis* (Obnorskij, *Očerki* 154) apod.⁴

Kromě vlastních případů se samostatným participiem přísudkovým je množství dokladů okrajových, pomezních, které tvoří přechod k jiným typům participiálních konstrukcí nebo které by bylo případně možno interpretovat několikerým způsobem

119

Některé věty, v nichž před participiálním obratem předchází věta se sponovým *byti*, bylo by možno chápat jako zvláštní případ obratu „*byti* + participium“, s úsporou slovesa *byti*, které by se rozumělo ze souvislosti, např. *tzgda dva bьdeta na selě edinъ poemletъ se. a drugy ostavlěetъ se. dvě meljōšti vъ žrъn'vachъ. edina poemletъ se. i edina ostavlěetъ se* Mt 24.40—41 Z, M, A, S *ὁὐο ἀλήθουσαι ἐν τῷ μύλῳ, μία παραλαμβάνεται καὶ μία ἀφέται*.

Stojí-li participium po přísudkovém adjektivu, je možno je někdy chápat buď jako další, paralelní přísudek, nebo jako participium vztahující se k oné nominální větě ve funkci přechodníkového určení, např. *i čkъ sь pravьdenъ i čstivъ. čazь utěchy ileny* L 2.25 Z, M, A, S *καὶ ὁ ἀνθρωπος οὗτος δίκαιος καὶ εὐλαβής, προσδεχόμενος παράκλησιν τοῦ Ἰσραήλ*.

Podobně nejednoznačně lze vykládat i doklady, v nichž stojí participium po přísudkovém substantivu; tu je nadto možnost pojímat participium ještě i přívlastkově; např. doklad *bъ sqđitelъ pravьdenъ i krěpokъ i trъpělivъ. i'ne gněva navodje na vsěkъ denъ* PsSin 7.12 *ὁ θεὸς κριτῆς δίκαιος καὶ ισχυρὸς καὶ μακρόθυμος μὴ ὀργήν ἐπάγων καθ' ἐκάστην ἡμέραν* by bylo možno vyložit a) jako 2 nominální věty — *bъ sqđitelъ // i (bogъ) ne gněva navodje*; b) jako jednu větu s přísudkovým substantivem rozvitým třemi přívlastkovými adjektivy a paralelním s nimi parti-

⁴ Srov. podrobněji R. Večerka, *Poznámky ke genezi a vývoji ruských nářečních obratů s přísudkovým s-ovým participiem* (Československá rusistika 1958, 227—233); tam je i přehled další literatury.

icipiem — *содѣтель правды и крѣпокъ и терпѣливъ и наводѣ*; c) jako nominální větu rozvitou participiem ve funkci přechodníkového určení, připojeným pomocí *i* — *богъ (jestъ) содѣтель, и наводѣ*.

Plynulý je konečně i přechod mezi participiem čistě přísudkovým a mezi absolutním nominativem; záleží na tom, cítila-li se věta s přísudkovým participiem jako zcela samostatná a nezávislá (oddělená od ostatního kontextu ukončenými pauzami), nebo tvořila-li s větou předcházející nebo následující jednotu souvětňnou (s neukončenou pauzou mezi oběma větami a s nějakým významovým, zpravidla příslovečným vztahem mezi nimi). Jednoznačné objektivní ukazatele k rozhodnutí těchto poměrů v staroslověnštině však většinou nemáme, takže řadu dokladů by bylo lze vykládat způsobem obojím.